

ЗАСТОСУВАННЯ ПРЕЗУМПЦІЇ СПІЛЬНОСТІ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

PUTTING PRESUMPTION OF SPOUSES' JOINT OWNERSHIP INTO JUDICIAL PRACTICE

Євко В.Ю.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Статтю присвячено дослідженню суті та змісту презумпції спільності майна подружжя, а також особливостей її застосування у практиці судів України. Автор доводить, що, застосовуючи презумпцію спільності майна подружжя у судовій практиці, необхідно підтвердити факт перебування жінки та чоловіка у шлюбі протягом певного часу та час придбання спірного майна. У роботі підкреслюється, що презумпція спільності майна подружжя починає діяти з дня, наступного після реєстрації шлюбу.

Ключові слова: подружжя, шлюб, майно, спільна сумісна власність, презумпція спільності майна подружжя, спільне проживання, спільний побут, судова практика.

Статья посвящена исследованию сути и содержания презумпции общности имущества супругов, а также особенностей ее применения в практике судов Украины. Автор доказывает, что при применении презумпции общности имущества супругов в судебной практике необходимо подтвердить факт нахождения женщины и мужчины в браке в течение определенного времени и время приобретения спорного имущества. В работе подчеркивается, что презумпция общности имущества супругов начинает действовать со дня, следующего после регистрации брака.

Ключевые слова: супруги, брак, имущество, общая совместная собственность, презумпция общности имущества супругов, совместное проживание, совместный быт, судебная практика.

This article is devoted to the study of the essence and content of the presumption of spouses' joint ownership, as well as the peculiarities of its application in the practice of the courts of Ukraine. The author proves that when putting the presumption of spouses' joint ownership into judicial practice, it is necessary to confirm the fact of their marriage during a certain period of time and the time when the disputed property was acquired. The work emphasizes that the presumption of spouses' joint ownership becomes effective from the day of their marriage consummation.

Key words: spouses, marriage, joint ownership, presumption of spouses' joint ownership, disputed property, marriage consummation, judicial practice.

Постановка проблеми. Матеріальну основу сім'ї становить майно. Це майно, яке перебуває у власності дружини та чоловіка. Таке майно може бути придбане у різний час, тобто як до, так і після укладення шлюбу. Воно може бути отримане різними шляхами та з різних джерел, тобто створене чоловіком та (або) жінкою, отримане на підставі різних договорів або недоговірних зобов'язань. Правовий режим такого майна визначається законом або договором.

В українських реаліях продовжує переважає законне регулювання майнових відносин подружжя. Одним із центральних елементів механізму правового регулювання майнових відносин подружжя є презумпція спільності майна подружжя.

Проблема застосування презумпції спільності майна подружжя має теоретичне та практичне значення і пов'язана з питаннями визнання права особистої приватної або спільної власності жінки та чоловіка, його поділу, укладенням правочинів із подружнім майном тощо. Крім того, ця презумпція покликана встановлювати особливий порядок правосуддя, що важливо для її застосування на практиці.

Дотепер застосування судами презумпції спільності майна подружжя не піддавалося сумніву. Проте віднедавна норма ст. 60 Сімейного кодексу України (далі – СК України) була піддана судом вищої інстанції поширювальному тлумаченню. Презумпція спільності майна подружжя стала сприйматися судами не тільки з огляду на час придбання подружжям майна, а й з урахуванням джерела коштів, за які було придбане майно. Така позиція Верховного Суду України є, на нашу думку, досить спірною і такою, що не відповідає змісту ст. 60 СК України.

Стан опрацювання. Досить довго розглядом проблеми презумпцій займалися переважно представники цивільного процесуального права (В.П. Воложанин, Л.Ф. Клейнман, С.В. Курилев, Я.Є. Левенталь, Я.Л. Штутін, К.С. Юдельсон, В.П. Фенич, Д.В. Черемнов), що зумовило докладне дослідження тільки їх процесуальної ролі. Певну увагу правовим презумпціям приділяли такі фахів-

ці з цивільного права: В.А. Ойгензихт, О.А. Кузнецова, О.Є. Кухарев та інші. Питання застосування презумпцій у сімейному праві досліджено сьогодні мало. Теоретичний аналіз сімейно-правових презумпцій було здійснено у 1982 році Н.Ф. Качур у дисертації «Презумпції у радянському сімейному праві». Проте зазначене дослідження було здійснене на засадах законодавства, яке втратило чинність. Серед сучасних вчених проблеми застосування презумпцій у сімейному праві розглядалися в окремих публікаціях О.М. Явор, М.М. Гук, І.В. Рубець, О.В. Верейці, Н.М. Конончук. Однак у роботах правознавців не приділялося достатньо уваги проблемам застосування презумпції спільності майна подружжя.

Метою статті є аналіз суті, змісту та функцій презумпції спільності майна подружжя, а також особливостей її застосування у практиці судів України.

Виклад основного матеріалу. Одним із прийомів юридичної техніки є використання правових презумпцій, за допомогою яких законодавчо припускається існування певних фактів, що впливають на розгляд та вирішення справи судом.

Презумпції мають важливе практичне значення в будь-яких юридичних справах, оскільки тягар доказування того, що презумпція є хибною, покладається на особу, яка заявляє про інший, ніж встановлено презумпцією, порядок речей у дійсному світі.

Закріплення у законодавстві правових презумпцій призводить до спеціалізації нормативно-правового регулювання та має на меті досягнення економії процесуальних засобів з одночасним підвищенням ефективності правового регулювання цілої низки відносин, що має наслідком забезпечення реального здійснення завдань судочинства – справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ для ефективного захисту порушених, невизнаних або оскаржуваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб.

Застосування судом юридичної презумпції відбувається шляхом встановлення у процесі доказування юридичного факту, тобто підстави дії презумпції. Якщо зазначений факт встановлено, то у разі неспростовної презумпції це автоматично означає застосування судом правових наслідків дії презюмованого факту. У разі спростовної презумпції після встановлення юридичного факту, тобто підстави дії презумпції, суд досліджує докази, надані іншою стороною на спростування презумпції. Водночас не виключається й можливість першої сторони надавати докази на підтвердження презюмованого факту. Унаслідок усебічної оцінки доказів, наданих сторонами, суд у рішенні вказує про встановлення або спростування презюмованого факту і вказує на відповідні правові наслідки [1, с. 14].

У юридичній термінології термін «презумпція» – це припущення про визнання юридичного факту (обставини) вірогідним, поки не буде доведено протилежне. В основі презумпцій лежить багаторазово перевірений на практиці процес здійснення правосуддя у цивільних справах, знання про те, що презюмується типовий і вірогідний в цих умовах факт.

Інститут презумпції поширений у галузевому законодавстві. Переважно він використовується законодавством у сфері приватного права, нормами якого регламентуються відносини, що безпосередньо торкаються прав, обов'язків та інтересів громадян, зокрема і у сфері сімейного права.

У чинному законодавстві України основні положення, які визначають майнові відносини подружжя, закріплені Сімейним кодексом України [2]. Законним режимом майна подружжя є режим спільної власності, який діє, якщо шлюбним договором не встановлені інші правила.

Відповідно до ч. 1 ст. 60 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Крім того, у п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» [3] зазначається, що спільною сумісною власністю подружжя можуть бути будь-які види майна, за винятком тих, які згідно із законом не можуть їм належати (виключені з цивільного обороту), незалежно від того, на ім'я кого з подружжя вони були придбані чи внесені грошовими коштами, якщо інше не встановлено шлюбним договором чи законом. У зв'язку із зазначеними правилами досить часто згадується презумпція спільності майна подружжя. Так, ч. 2 ст. 60 СК України встановлена презумпція, що кожна річ, набута під час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Презумпція спільності майна подружжя в українському законодавстві має не досить давню історію. Правовідносини власності подружжя з часів Київської Русі ґрунтувалися на принципі роздільності. Такий стан речей сформувався на наших територіях під впливом греко-римського права, яке втілювалося духовною владою.

Принцип спільності майна подружжя юридично закріпився у Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР 1926 року [4]. Проте Кодекс 1926 року не містив вказівки на вид спільної власності – дольову чи сумісну.

Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР 1968 року [5] проголосив спільну сумісну власність на майно подружжя, набуте під час шлюбу. Частки кожного з подружжя визнавалися рівними.

Презумпція спільності майна подружжя була збережена у сімейному законодавстві України, оскільки виправдала доцільність свого існування. Вона обґрунтовується

розробником СК України З.В. Ромовською тим, що спільна сумісна власність подружжя є передумовою міцності шлюбу, здійснення подружжям різних соціальних функцій, зокрема народження і виховання дітей [6, с. 134].

Проте, незважаючи на понад півстолітнє існування режиму спільності майна подружжя, у літературі з'явилася критична оцінка цього принципу. Так, О.В. Тичковська зазначає: «Правило про спільну сумісну власність подружжя, піднесене в СК майже до абсолюту, не можна визнати природним і таким, що відповідає сучасним реаліям життя. Модель регулювання відносин спільної сумісної власності подружжя не можна визнати досконалою. Це проглядається і на етапі здійснення подружжям права спільної власності під час придбання і відчуження майна, і на етапі перетворення спільної сумісної власності у спільну часткову, і у разі припинення спільної власності» [7, с. 138].

Із зазначеним твердженням ми не можемо погодитися повністю, а тільки у частині наявності численних суперечностей та недосконалості у правовому регулюванні відносин спільної сумісної власності подружжя. Однак режим спільної сумісної власності подружжя сьогодні повністю відповідає інтересам жінки та чоловіка, які перебувають у шлюбі, оскільки ставить їх у рівне становище незалежно від роду та характеру занять кожного з них.

Презумпція спільності майна подружжя означає, що ні дружина, ні чоловік не зобов'язані доводити наявність права спільної сумісної власності на майно, набуто у шлюбі. Відповідно до ст. 60 СК України воно вважається таким, що належить подружжю.

Отже, зі змісту ч. 2 ст. 60 СК України випливає, що для застосування презумпції спільності майна подружжя у судовому процесі необхідно встановити наявність між жінкою та чоловіком зареєстрованого у належному порядку шлюбу та факт придбання майна під час перебування їх у шлюбі. Отже, той, хто вважає, що певна річ є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, має підтвердити таке:

а) факт перебування жінки та чоловіка у шлюбі протягом певного часу;

б) час придбання спірного майна.

Зацікавлена особа може довести, що майно було придбане нею до шлюбу. Якщо цього зробити їй не вдасться, майно вважатиметься придбаним у шлюбі. Вона також може довести, що майно було придбане у шлюбі, але за її особисті кошти. У цьому разі презумпція права спільної сумісної власності на це майно буде спростована. Якщо ж заява, наприклад, дружини про те, що річ була куплена на її кошти, не буде належно підтверджена, презумпція права спільної сумісної власності подружжя залишиться непохитною [6, с. 134].

Із цього випливає, що для віднесення конкретного майна до спільної сумісної власності подружжя необхідно доводити тільки факт перебування жінки та чоловіка у шлюбі та факт придбання майна саме протягом цього періоду. З огляду на це слід погодитися з думкою І.В. Жилінкової, яка зазначила: «У разі виникнення спору у суді має доводитися не факт належності майна до спільної власності, а обставини, які виключають виникнення спільної сумісної власності на спірне майно» [8, с. 169].

Однак Верховний Суд України сформулював висновок, який фактично закреслив все вищесказане та витлумачив норму ст. 60 СК України про презумпцію спільності майна подружжя кардинально протилежно.

У постанові Верховного Суду України від 07.09.2016 р. у справі № 6-801цс16 зазначено, що ст. 60 СК України визначено, що майно, набуто подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України особистою приватною власністю дружини, чоловіка є майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто. Отже, належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, але й спільною участю подружжя коштами або працею в набутті майна. Застосовуючи норму ст. 60 СК України та визнаючи право спільної сумісної власності подружжя на майно, суд повинен установити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, але й те, що джерелом його набуття були спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя. Тобто статус спільної сумісної власності можна визначити за такими критеріями:

- 1) час набуття майна;
- 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття).

Норма ст. 60 СК України вважається застосованою правильно, якщо набуття майна відповідає цим чинникам. У разі придбання майна у період шлюбу, але за особисті кошти одного з подружжя, це майно не може вважатися об'єктом спільної сумісної власності подружжя, а є особистою приватною власністю того з подружжя, за особисті кошти якого воно придбане. Тому саме собою придбання спірного майна в період шлюбу не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя [9].

Отже, Верховний Суд України переключив тягар доказування з особи, яка заявила про те, що майно не належить до спільної сумісної власності, на другу особу, яка про таку обставину нічого не заявляла та стояла на тому, що майно, придбане у шлюб, є спільною сумісною власністю незалежно від спільної участі у придбанні певного майна.

Зазначений висновок Верховного Суду України є обов'язковим для застосування (врахування) всіма національними судами та іншими особами, які застосовують вказану норму, відповідно до ч.ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 2.06.2016 р. [10].

Як вже зазначалося, таке застосування судом норм ст. 60 СК України не відповідає змісту та суті зазначеної статті. Аналіз наведеного рішення Верховного Суду України свідчить про те, що під час його винесення судді керувалися тільки ч. 1 ст. 60 СК України, а сама презумпція спільності майна подружжя сформульована у ч. 2 цієї статті. Застосування водночас ч. 1 та 2 ст. 60 СК України дало б суду змогу уникнути зазначеної суперечності.

Вагоме правове значення має питання про те, з якого моменту майно, набуто одним із подружжя під час шлюбу, має вважатися спільною сумісною власністю. Законодавство України, закріплюючи презумпцію спільності майна подружжя, умовно вважає її встановленою з моменту державної реєстрації шлюбу, адже саме з цим моментом пов'язується виникнення подружжя в правовому полі. Проте воно не дає конкретної відповіді на питання щодо того, з якого саме моменту починає діяти презумпція спільності майна. Це питання має важливе практичне значення. Від його вирішення залежатиме правовий режим того майна, яке подаровано жінці та чоловікові на весілля.

У чинному сімейному законодавстві чітко не визначається початковий момент шлюбу. У СК України також відсутні і норми щодо обчислення строків. Вважаємо, що через зазначені обставини слід керуватися нормою ст. 8 СК України, відповідно до якої, якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям не врегульовані СК України, вони регулюються відповідними нормами ЦК України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин.

Так, відповідно до ст. 253 ЦК України [11] перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок. Із зазначеної норми ЦК України випливає, що початком шлюбних правовідносин слід вважати наступний день після реєстрації шлюбу в органах державної реєстра-

ції актів цивільного стану, а отже, і презумпція спільності майна подружжя починає діяти з цього дня. Проте весілля відбувається, як правило, у день реєстрації шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану, і саме у цей день наречені отримують подарунки, які часто мають значну вартість (побутова техніка, транспортні засоби, житлові приміщення, гроші тощо). Отже, виникає питання про належність та правовий режим дарунків на весілля.

У юридичній літературі є різні погляди на зазначену проблему.

Так, А.В. Слепакова подарунки на весілля вважає спільною власністю подружжя [12, с. 122–123], проте вона не вказує, до якого виду спільної власності слід їх віднести – спільної сумісної чи спільної часткової. На думку А.М. Белякової та Є.М. Ворожейкіна, майно, набуто на безоплатних засадах, входить до складу спільної сумісної власності, якщо воно було призначене обом із подружжя [13, с. 131]. Іншу позицію мають В.Ф. Маслов та О.А. Пушкін. Вони вважають, що, якщо майно подаровано обом із подружжя, воно стає спільною частковою власністю [14, с. 91].

На думку Ю.С. Червоного, речі, подаровані подружжю у зв'язку з весіллям, належать подружжю на праві спільної сумісної власності, за винятком речей індивідуального користування кожного з них [15, с. 208].

Судова практика стала на шлях, відповідно до якого у разі вирішення питання про те, спільною власністю подружжя чи особистою власністю кожного з них є майно, подароване на весілля, належить згідно зі змістом ст. 57 СК України керуватися не тим, чиї родичі чи друзі зробили подарунків, а тим, кому з подружжя чи їм обом це майно дарувалося [16, с. 191].

Зазначена позиція не вирішує остаточно питання правового режиму майна, подарованого на весілля, оскільки буває досить важко встановити те, чи обом із подружжя або комусь одному з них на весілля дарувалися подарунки [17, с. 150]. Це свідчить про те, що у день реєстрації шлюбу презумпція спільності майна подружжя ще не діє, а починає вона діяти (за правилами обчислення строків) із дня, наступного після державної реєстрації шлюбу в органах державної реєстрації актів цивільного стану. А це також означає, що майно, подароване жінці та чоловікові на весілля у день реєстрації шлюбу, не стає їх спільною сумісною власністю автоматично і не вважається таким, що придбане у шлюб.

На нашу думку, якщо майно подароване на весілля обом із подружжя, то воно має вважатися їх спільною сумісною власністю, оскільки воно дарувалося майбутній сім'ї для задоволення спільних потреб та інтересів обох із подружжя.

Перебування жінки та чоловіка у зареєстрованому шлюбі передбачає, як правило, їх спільне проживання та спільний побут. На цю обставину неодноразово зверталася увага у фаховій літературі як на одну з підстав виникнення права спільної сумісної власності подружжя.

Так, наприклад, на думку В.Ф. Маслова, спільність майна виникає не з одного тільки факту перебування у шлюб, а у зв'язку зі спільним господарюванням, із участю кожного з подружжя особистою працею чи матеріальними засобами у веденні спільних сімейних справ [18, с. 184].

Ю.С. Червоний зазначає: «Для виникнення права спільної сумісної власності подружжя необхідно, щоб майно було набуто під час шлюбу <...> Потрібно також, щоб подружжя спільно проживало, вело спільне господарство, тобто необхідна наявність спільної праці» [15, с. 186–187].

На думку О.М. Немкова, основним джерелом виникнення спільного майна подружжя є їх трудове співробітництво, додатковим аргументом є факт перебування у шлюб [19, с. 41].

Протилежної думки дотримувалася Я.М. Шевченко. З цього приводу вона зазначала, що для презумпції спіль-

ності майна подружжя на засадах спільної сумісної власності досить юридичного факту перебування у шлюбі, а вже перебування у шлюбі охоплює ті сторони функціонування сім'ї, які пов'язані зі створенням її економічної бази, тобто спільної сумісної власності подружжя [20, с. 100].

Ми погоджуємося з останньою думкою. Крім того, зазначені твердження, на наш погляд, не мають законодавчого підґрунтя. Зокрема, ч. 2 ст. 3 СК України зазначає, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік через навчання, роботу, лікування, необхідність догляду за батьками, дітьми та інші поважні причини не проживають спільно. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 56 СК України дружина та чоловік мають право на вільний вибір місця свого проживання. Отже, із системного тлумачення норм СК України випливає, що дружина та чоловік не зобов'язані проживати спільно. Їх окреме проживання тягне певні правові наслідки у вигляді непоширення презумпції спільності майна подружжя на їх майнові відносини тільки у випадках, прямо передбачених законом.

СК України передбачені декілька обставин, коли зазначена презумпція втрачає свою дію.

По-перше, відповідно до ч. 6 ст. 57 СК України суд може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею, ним за час їхнього окремого проживання, у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин.

По-друге, за п. 1 ч. 2 ст. 120 СК України у разі встановлення режиму окремого проживання майно, набуте майбутніми дружиною та чоловіком, не вважається набутим у шлюбі.

По-третє, окреме проживання подружжя може свідчити про наявність між ними фіктивного шлюбу (ч. 2 ст. 40 СК України). Внаслідок цього відповідно до ч. 2 ст. 45 СК України, якщо протягом недійсного шлюбу особи набули майно, воно вважається таким, що належить їм на праві спільної часткової власності.

Отже, окреме проживання жінки та чоловіка без поважних причин тягне за собою припинення дії презумпції спільності майна подружжя ще до моменту припинення шлюбу. Проте факт окремого проживання подружжя має доводитись зацікавленою особою. Якщо такий факт не буде доведеним, презумпція не буде спростована, а отже, спірне майно буде вважатися таким, що набуте у шлюбі, тобто спільною сумісною власністю подружжя.

Висновки. Все вищевикладене дозволяє дійти таких висновків:

1) для застосування презумпції спільності майна подружжя у судовому процесі необхідно встановити наявність між жінкою та чоловіком зареєстрованого у належному порядку шлюбу та факт придбання майна під час перебування їх у шлюбі. А отже, той, хто вважає, що певна річ є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, має підтвердити таке: а) факт перебування жінки та чоловіка у шлюбі протягом певного часу; б) час придбання спірного майна;

2) у день реєстрації шлюбу презумпція спільності майна подружжя ще не діє, а починає вона діяти (за правилами обчислення строків) із дня, наступного після державної реєстрації шлюбу в органах державної реєстрації актів цивільного стану. А це так само означає, що майно, подароване жінці та чоловікові на весіллі у день реєстрації шлюбу, не стає їх спільною сумісною власністю автоматично і не вважається таким, що придбано у шлюбі;

3) окреме проживання жінки та чоловіка без поважних причин тягне за собою припинення дії презумпції спільності майна подружжя ще до моменту припинення шлюбу. Проте окреме проживання подружжя має доводитись зацікавленою особою. Якщо такий факт не буде доведено, презумпція не буде спростована, а отже, спірне майно буде вважатися таким, що набуте у шлюбі, тобто спільною сумісною власністю подружжя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Черемнов Д.В. Юридичні презумпції та фікції в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 Одеса, 2015. 20 с.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 19.12.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 11.05.2018).
3. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. № 11. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07> (дата звернення: 11.05.2018).
4. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР від 31.05.1926 р. СУ УССР. 1926. № 67–69. Ст. 440.
5. Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР від 20.06.1969 р. № 2006-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2006-07> (дата звернення: 11.05.2018).
6. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / З.В. Ромовська. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
7. Тичковська О.В. Правовий режим спільної власності подружжя. Молодий вчений. 2017. № 5.1 (45.1). С. 137–141.
8. Жилинкова І.В. Правовой режим имущества членов семьи. Х.: Ксилон, 2000. 398 с.
9. Рішення Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 вересня 2016 року, судова справа № 6-801цс16. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D24BBBE4CC4FFCF4C225802E0029FECF](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D24BBBE4CC4FFCF4C225802E0029FECF) (дата звернення: 11.05.2018).
10. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Дата оновлення: 03.10.2017 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 11.05.2018).
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 18.01.2018. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran1753#n1753> (дата звернення: 11.05.2018).
12. Слепакова А.В. Правоотношения собственности супругов. М.: Статут, 2005. 444 с.
13. Белякова А.М., Ворожейкин Е.М. Советское семейное право: учебник. М.: Юрид. лит., 1974. 304 с.
14. Советское семейное право: учебник / под общей ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. К.: Вища школа, 1982. 223 с.
15. Семейное право Украины: учебник / под ред. Ю.С. Червоного. Х.: ООО «Одиссей», 2005. 520 с.
16. Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства / за заг. ред. П.І. Шевчука. К.: Ін Юре, 2002. 416 с.
17. Сімейний кодекс України: судово-практичний коментар / Л.Є. Гузь, А.В. Гузь. Х.: Фактор, 2011. 576 с.
18. Маслов В.Ф. Имущественные отношения в семье: научно-практический комментарий действующего семейного законодательства СССР, РСФСР, УССР и практика его применения. Харьков: Издательское объединение «Вища школа», издательство при Харьковском государственном университете, 1974. 184 с.
19. Немков А.М. Имущественные правоотношения в семье. Пермь, 1966. 132 с.
20. Шевченко Я.Н. Совершенствование законодательства о семье. К., 1986. 167 с.